

Курбатова І. С.,
кандидат юридичних наук,
старший прокурор прокуратури м. Києва

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО У РАЗІ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ

TO PROVIDE THE RIGHTS OF THE VICTIM IN THE EVENT OF THE PROSECUTOR'S REFUSAL TO SUPPORT THE STATE PROSECUTION IN THE COURT

Здійснено теоретичний і нормативно-правовий аналіз кримінального провадження в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді. Основна мета роботи полягає у дослідженні проблемних питань, пов'язаних із відмовою прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки. Значна увага приділена аналізу причин, які можуть вплинути на позицію прокурора як державного обвинувача, що зумовлюють відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

Підкреслено, що в окремих кримінальних провадженнях прокурор як державний обвинувач виносив постанову про відмову від підтримання державного обвинувачення, завідомо порушуючи чинне законодавство, що наносило шкоду особі та іміджу правоохоронної системи. З метою покращення правового статусу потерпілого в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді запропоновано доповнити КПК України нормою, якою варто надати можливість потерпілому у необхідних випадках отримувати безоплатну правову допомогу адвоката в судовому засіданні.

Сформульовано висновок, що запропоновані доповнення КПК України забезпечать потерпілому можливість відстояти свою позицію у судовому засіданні та захистити законні інтереси у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

Зазначено, що постанова прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення в суді можлива після повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин справи, правильної оцінки події, доказів і кваліфікації вчиненого, а також повинна бути вмотивованою та аргументованою. В свою чергу потерпілому надається можливість активно брати участь під час судового розгляду справи, а запропоновані доповнення КПК України забезпечать можливість відстояти свою позицію у судовому засіданні та захистити законні інтереси громадян України, що потерпіли від злочинних посягань на їхні конституційні права, і стають реальним кроком в напрямі утвердження соціальної та правової держави, якою Україну визначено в Конституції.

Акцентовано увагу на тому, що забезпечення прав особи під час кримінального судочинства не тільки залежить від суду та органів досудового розслідування, а також від нормативно-правового унормування.

Ключові слова: прокурор, відмова прокурора, потерпілий, кримінальне провадження.

Theoretical and normative-legal analysis of criminal proceedings in case of refusal of the prosecutor to support the state prosecution in court was carried out. The main purpose of the work is to investigate the problematic issues related to the prosecutor's refusal to support a state prosecution in court and its legal consequences. Much attention is paid to the analysis of the reasons that may affect the position of the prosecutor as a public prosecutor, which will lead to the prosecutor's refusal to support the state prosecution in court.

It is emphasized that in some criminal proceedings the prosecutor, as a state prosecutor, issued a decision refusing to support a state prosecution, knowingly violating the current legislation, which harmed the person and the image of the law enforcement system. In order to improve the legal status of the victim in case the prosecutor refuses to support the state prosecution in court, it is proposed to supplement the Criminal Procedure Code of Ukraine with the norm to allow the victim to receive free legal assistance of a lawyer in court if necessary.

It is concluded that the proposed amendments to the CPC of Ukraine will provide the victim with the opportunity to defend his position in court and protect his legitimate interests in case the prosecutor refuses to support state prosecution in court.

It is stated that the prosecutor's decision to refuse to support the state prosecution in court is possible after a complete, comprehensive and objective examination of the circumstances of the case, proper assessment of the event, evidence and qualification of the committed, and should be motivated and substantiated. In turn, the victim is given the opportunity to actively participate in the court proceedings, and the proposed amendments to the CPC of Ukraine will provide an opportunity to defend their position in court and protect the legitimate interests of Ukrainian citizens who have suffered from criminal encroachments on their constitutional rights, and becomes a real step in the direction of the establishment of a social and rule of law, which Ukraine defined in the Constitution.

Attention is drawn to the fact that the protection of a person's rights during criminal proceedings depends not only on the court and the bodies of pre-trial investigation, but also on the normative regulation.

Key words: prosecutor, refusal of prosecutor, victim, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 1 ст. 121 Конституції України однією з функцій, покладених на прокуратуру України, є підтримання державного обвинувачення в суді. Ця конституційна норма передбачає обов'язкову участь прокурора в розгляді в суді кожного кримінального провадження, яке надійшло з обвинувальним актом або клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

Однак, у судовій практиці є випадки, коли підтримання державного обвинувачення до кінця судового розгляду не має сенсу, оскільки під час провадження з'ясувалося, що особу притягують до кримінальної відповідальності не обґрунтовано, а прокурор дійшов висновку, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується.

Тобто, помилки, допущені під час досудового розслідування, а можливо дослідження в суді нових обставин, які не могли бути відомі під час досудо-

вого розслідування і які вказують на невинуватість особи, не обов'язково мають бути виправлені в суді лише шляхом винесення виправдувального вироку, оскільки законодавець передбачив більш короткий і простий шлях – відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді і закриття кримінальної справи.

Тривалий час у науковій літературі точаться дискусії навколо питання про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правових наслідків. Як стверджує О.Р. Михайленко, ще І.Я. Фойницький у 1883 році пророчо сказав: «Прошли роки, а уникнути притягнення до кримінального суду невинних людство ще не навчилося; пройнуть нові століття – і все ж таки ці випадки будуть повторюватись. Вони неминучі, тому не можуть бути пояснені ні тимчасовою недосконалістю законів, ні випадковими помилками» [1, с. 231].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині питання притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи є актуальним і було предметом дослідження, висвітлювалося у працях як науковців, так і практиків: В.М. Бесчастного, І.В. Вернидубова, В.С. Зеленецького, П.М. Каркача, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, В.М. Савицького та інших. Проте питання відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки відповідно до положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2] у науковій юридичній літературі у більшості випадків досліджувалися з позицій захисту прав підозрюваного, обвинуваченого і зовсім мало з позицій захисту прав потерпілого, що вимагає їх окремого самостійного розгляду.

Основна **мета роботи** полягає у дослідженні проблемних питань, пов'язаних із відмовою прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, та її правові наслідки.

Виклад основного матеріалу. Прокурор, який бере участь у судовому провадженні як державний обвинувач, має бути достеменно переконаний (мати внутрішнє переконання) у винуватості обвинуваченого, за інших умов він не може виконувати свою обвинувальну функцію.

На думку П.М. Каркача, прокурору необхідно врахувати, що судовий розгляд справи має якісно іншу форму дослідження доказів, ніж під час досудового розслідування, і може інакше висвітлити обставини справи, надати їм зовсім іншого змісту. Є й низка інших особливостей, до яких прокурор повинен бути готовим. Принципова можливість зміни прокурором свого початкового переконання у винуватості обвинуваченого потребує аналізу причин, які вплинули на його позицію як державного обвинувача. Їх запропоновано об'єднати у кілька груп:

1. Судове провадження показало, що докази, зібрані під час досудового розслідування, на підставі яких прокурор планував зробити висновки про винуватість особи, були оцінені неправильно, без необхідної ретельності і аналізу.

2. Під час судового провадження виявлені нові, раніше невідомі обставини, які зламали всю систему обвинувачення, побудованого на фактах, які під час досудового розслідування не були перевірені в повному обсязі.

3. У ході судового провадження виявляються факти грубих порушень норм КПК при проведенні досудового розслідування: фальсифікація, однобічність, усунення із справи всього того, що виправдувало б обвинуваченого [3, с. 231].

На думку автора, такий підхід до групування причин відмови прокурора від державного обвинувачення нині не виправданий, тому що відповідно до ст. 36 чинного КПК України прокурор у кримінальному процесі не тільки здійснює нагляд за законністю кримінального провадження, а й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Якщо прокурор відмовиться від державного обвинувачення на підставі того, що докази, зібрані під час досудового розслідування були оцінені неправильно, без необхідної ретельності і аналізу, цим він визнає свою непрофесійність під час досудового розслідування та неухильність під час оцінки і аналізу доказів при затвердженні обвинувального акта. Тим більше, що затвердження обвинувального акта відбувається в присутності декількох осіб. Тому, якщо і є одиничними такі випадки, то виявити їх не учаснику кримінального провадження складно.

Більш реалістичною є друга група причин, коли під час судового провадження виявлені нові, раніше невідомі обставини, які зламали всю систему обвинувачення, побудованого на фактах, що під час досудового розслідування не були перевірені в повному обсязі, або не могли бути перевірені. Такі обставини не «б'ють» по репутації прокурора, і він без всякого сумніву сприйме їх як реальність.

Щодо третьої групи, то такі факти рідко, але мали місце, що призвело до низької довіри населення України до діяльності правоохоронних органів. Можна назвати низку прикладів, коли посадові особи правоохоронних органів недобросовісно виконували покладені на них обов'язки, а іноді, завідомо порушуючи чинне законодавство, наносили невинуватій шкоди особі. Дисциплінарна відповідальність у цьому випадку не співрозмірна з відшкодуванням шкоди державою особі за рішенням суду.

Щоб виправити ситуацію, в Україні відбувається реформа органів прокуратури, перевірка прокурорів на добросовісність, професійність. Крім того, враховуючи неналежний стан захисту прав особи у кримінальному судочинстві та незадоволення діяльністю правоохоронних органів серед українського суспільства, Верховна Рада України прийняла Закон України від 18 вересня 2018 року № 2548[4], яким внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України та передбачено додаткову відповідальність співробітників правоохоронних органів за неналежне виконання своїх обов'язків.

Цей Закон надає додаткові гарантії забезпечення неухильного дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб службовими особами правоохоронних органів під час досудового

розслідування та посилення відповідальності правоохоронців за неналежне виконання покладених на них обов'язків під час досудового розслідування. Тобто, вперше у законодавстві України передбачено, що держава може компенсувати шкоду потерпілому за допомогою «зворотної вимоги» до винних службових осіб правоохоронних органів. Такої норми в історії українського правосуддя ще не було, однак необхідно зауважити, що така норма діє в багатьох європейських демократичних країнах.

Закон передбачає, якщо слідчий або прокурор під час досудового розслідування поведуться стосовно особи незаконно, і коли суд винесе рішення про компенсацію їй завданих збитків, то відшкодуватиме не держава, а саме слідчий чи прокурор виплачують ці кошти. Однак ця компенсація відбуватиметься не автоматично, а держава, відшкодувавши шкоду, завдану слідчим чи прокурором, застосовує право зворотної вимоги до винної особи у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, або дисциплінарного проступку незалежно від впливу строків застосування дисциплінарного стягнення.

Ця норма створює додатковий інструмент для захисту прав особи від незаконного кримінального переслідування – дається можливість притягнути конкретну посадову особу до персональної майнової відповідальності за збитки, які вона спричинила особі. Однак забезпечення прав особи під час кримінального судочинства не тільки залежить від суду та органів досудового розслідування, а й від нормативно-правового унормування.

На думку Л.А. Гарбовського, Конституція України містить низку положень, якими декларується право на захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів. Згідно з Конституцією України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а учасники судового процесу вільні в наданні суду своїх доказів і в доведенні перед ним їхньої переконливості. Виходячи з цих конституційних положень, права потерпілого і підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному процесі мають бути максимально урівноваженими, адже тільки за таких умов можна забезпечити реалізацію інших базових засад судочинства – рівності та змагальності сторін [5, с. 223].

Водночас існує думка науковців, що органи досудового розслідування більше уваги приділяють дотриманню прав підозрюваних та обвинувачених, ніж забезпеченню прав і законних інтересів потерпілих. Це пояснюється тим, що недотримання прав підозрюваного та обвинуваченого, зокрема права на захист, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке тягне скасування вироку. У той же час незабезпечення прав потерпілого лише в окремих випадках розцінюється судом як істотне порушення, яке перешкоджає постановленню законного й обґрунтованого вироку [6, с. 94].

Так, органи досудового розслідування не завжди з'ясовують у повному обсязі суми позовних вимог

потерпілих та обґрунтованість останніх, вид заподіяної шкоди тощо, тому суди при вирішенні кримінальної справи зобов'язані виправити ці недоречності.

Компенсація моральної шкоди у кримінальному процесі є можливою тільки шляхом заявлення потерпілим цивільного позову у кримінальному провадженні. З вимогами про відшкодування моральної шкоди звертаються переважно потерпілі (цивільні позивачі) у кримінальних справах про вбивства, статеві злочини, злочини проти здоров'я, про хуліганство (у випадках, коли об'єктом посягання були не тільки громадський порядок, а й здоров'я потерпілих), порушення правил безпеки дорожнього руху та у справах деяких інших тяжких злочинів. Порядок визначення розміру моральної шкоди законодавством не встановлений, тому на практиці виникають труднощі в його визначенні.

Автор підтримує позицію І.В. Грицюка, який зазначає, що «право потерпілого від злочину на компенсацію шкоди – невід'ємне право громадян, елемент правового статусу особи. Існує система документів про забезпечення прав людини у сфері правосуддя, організації та діяльності органів кримінальної юстиції, у тому числі із захисту права власності, економічних інтересів особи та суспільства, відшкодування заподіяної злочинною шкоди, припиненню злочинної діяльності шляхом конфіскації знарядь вчинення злочину, майна, прибутків чи доходів, отриманих злочинним шляхом» [8, с. 133–134].

Чинний КПК України порівняно з КПК України 1960 року розширив права потерпілого і окремі питання забезпечення захисту інтересів осіб, які стали жертвами злочину, вирішив, що і надалі поза увагою законодавця залишається питання надання безоплатної правової допомоги потерпілому у суді, якщо прокурор відмовився від підтримки державного обвинувачення.

Відповідно до ст. 340 КПК України «Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 цього Кодексу повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження» [2]. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення – це не тільки право, а й обов'язок прокурора і вона є можливою і необхідною, якщо він упевнений і переконаний у невинуватості обвинуваченого.

Прокурор, який підтримує державне обвинувачення в суді, не є повністю самостійним суб'єктом, тому ст. 341 КПК України вимагає від прокурора погодити відмову від підтримання державного обвинувачення з керівником прокуратури, де він працює. Автор погоджується з думкою В.Т. Маляренка та І.В. Вернидубова, які вказують, що, «проголосивши постанову про повну відмову від підтримання державного обвинувачення, він (прокурор) перестав бути державним обвинувачем, оскільки вже немає державного обвинувачення» [7, с. 37].

У такому випадку прокурор передає постанову до суду, оскільки він вже не є державним обвинувачем, то має право залишити судові засідання і не виголошувати ніяких промов. Суд, отримавши постанову прокурора, відповідно до ч. 2 ст. 340 КПК України зобов'язаний роз'яснити потерпілому та його представникові їх право вимагати продовження розгляду справи і самостійно підтримувати обвинувачення. Необхідно зауважити, що суд повинен погодитися з постановою прокурора про закриття справи, якщо із цим погоджується потерпілий, і в тих випадках, коли така постанова по своїй суті не відповідає дослідженим обставинам і матеріалам судового провадження.

Якщо потерпілий або його представник не згодні з позицією прокурора про закриття справи, то підтримання обвинувачення переходить до них і здійснюється відповідно до ч. 5 ст. 340 КПК України за процедурою приватного обвинувачення. У такому випадку головуючий надає потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Відповідно до ч. 2 ст. 322 КПК України не вважається порушенням безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання внаслідок підготовки потерпілого до підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від його підтримання.

Надалі процедура розгляду кримінальної справи відбувається так – з одного боку обвинувачений і його захисник (адвокат), з іншого – потерпілий і його представник (адвокат). Однак така ситуація є ідеальною, оскільки в більшості випадків у потерпілого немає грошей найняти собі представника – адвоката, ще й не маючи юридичної освіти, він не зовсім розуміє тонкощі юриспруденції. І ось тут він сам у судовому засіданні проти адвоката, який має досвід і відповідні знання. А як же бути із рівністю прав сторін і змагальністю – основоположними засадами кримінального процесу? Зрозуміло, що він може звернутися і отримати безоплатну правову допомогу, однак ця допомога може бути у формі складання процесуальних документів і порад, але це не завжди може допомогти відстояти свою позицію у судовому засіданні.

На думку автора, щоб урівняти в правах сторони в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, необхідно надати можливість потерпілому у необхідних випадках

отримувати безоплатну правову допомогу адвоката у судовому засіданні. З цією метою автор пропонує доповнити п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України та викласти її в такій редакції:

8) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг, а також на отримання правової допомоги представника за рахунок держави у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді;

Водночас доповнити ч. 2 ст. 340 КПК України та викласти її в такій редакції:

2. У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді та право на отримання правової допомоги представника за рахунок держави.

На думку автора, такі зміни зрівняють у правах потерпілого та обвинуваченого в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та дадуть можливість потерпілому вибирати, якщо є можливість запрошувати представника за свої кошти, якщо такої можливості немає, тоді вимагати представника за рахунок держави. Крім того, випадки відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді є явищем епізодичним і їх кількість настільки незначна, що Офіс Генерального прокурора навіть не оприлюднює ніде такої статистики, а це означає, що в межах держави це зовсім незначні затрати, але імідж судочинства буде піднято.

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновок**, що постанова прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення в суді можлива після повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин справи, правильної оцінки події, доказів і кваліфікації вчиненого, а також повинна бути вмотивованою та аргументованою.

У свою чергу потерпілому надається можливість активно брати участь під час судового розгляду справи, а запропоновані доповнення КПК України забезпечать можливість відстояти свою позицію у судовому засіданні та захистити законні інтереси громадян України, що потерпіли від злочинних посягань на їхні конституційні права і стають реальним кроком у напрямі утвердження соціальної та правової держави, якою Україну визначено в Конституції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайленко О.Р. Прокуратура України : підручник 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2011. 366 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Каркач П.М. Організація роботи районної, міської прокуратури : наук.-практ. посіб. Х. : Право, 2013. 336 с.
4. Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України № 2548-VIII від 18 вересня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2548-19>.
5. Гарбовський Л.А. Окремі аспекти відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному процесі України // *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*, 2017. Випуск 2–3 (6–7). С. 223–229.
6. Гарбовський Л.А., Дідківська Г.В., Топчій В.В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : [монографія]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 152 с.
7. Маляренко В.Т. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки [Текст]. *Вісник Верховного Суду України*, 2002. № 4. С. 31–41.
8. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 133–138.